

Müzik Üzerine Bir Ehl-i Hak Kürt Folyosu

Folyoyeke Kurdî ya Ehlê Heqê li ser Muzîkê

An Ahl-i Haqq Kurdish Folio on the Music*

Mustafa Dehqan**

İngilizceden Türkçeye Çeviren: **Mehrdad Anvari*****

DEHQAN Mustafa, (2022).
"Müzik Üzerine Bir Ehl-i Hak
Kürt Folyosu (An Ahl-i Haqq
Kurdish Folio on the Music)",
trans. Mehrdad Anvari,
Nûbihar Akademi, no. 17, p.
161-170, DOI: 10.55253/2022
nubihar.1120466

Genre/Cure: Translation/
Wergêran

Received/ Hatin:
23/05/2022

Accepted/ Pejirandin:
05/06/2022

Published/ Weşandin:
30/06/2022

Pages/ Rûpel: 161-170

ORCID:
0000-0003-3967-4654

Plagiarism/İntihal: This
article has been reviewed
by at least two referees
and scanned via ithenticate
plagiarism website./ Ev gotar
herî kêr ji aliyê 2 hakeman
ve hatiye nixrandin û di
malpera întihalê ithenticate
re hatiye derbaskirin

Cem Genç'e

Arapkirli Bir Tambur Çalgıcısı

Tasavvufi uygulamalarla ilişkilendirilen en gösterişli ve sofistike müzik türlerinden biri, Sultan Sehak tarafından kurulan ve İran ile Irak Kürdistanı'nda¹ bir dini Kürt topluluğu olan Ehl-i Hak camiasına aittir². Onların Cem (dini ayin) adı verilen törenlerinde müzik ve Kelam³ adı verilen dini şiirler tüm ayrıntıların son derece resmiyet kazandığı bölünmez bir birlik oluşturur. Orkestra bölümü çok sayıda Temîre veya Temûr'dan (Ar. Tunbûr)⁴ oluşur ve onlardan ayrı ola-

- 1 İran ve Irak Kürtleri'nde Ehl-i Hak mezhebi hakkında, sırasıyla bakınız, V. Minorsky, "Notes sur la secte des Ahlê-Haqq", *Revue du monde musulman* 40 (1920): 20-97; and C. J. Edmonds, "The Beliefs and Practices of the Ahl-i Haqq of Iraq", *Iran* 7 (1969): 89-101.
- 2 Sultan Sehak, 15. Yüzyılda yaşamış Ehl-i Hak mezhebi için en önemli "peygamber" veya tarihi bir şahsiyettir. Sultan Sehak'ın genel olarak hayatı hakkında bakınız, M. Mokri, "Sultan Se-hâk", in: *The Encyclopaedia of Islam, New Edition*, vol. IX (Leiden, 1997), pp.855-857
- 3 *Kelam*, normalde Gôranî ve Kürtçe olan dini bir kıta şiiridir. Bakınız, örneğin, M. Mokri, *La grande assemblée des fidèles de vérité au tribunal sur le mont Zagros en Iran* (Dawra-y Diwâna Gawra) (Paris, 1977)
- 4 Kürt *temîresi* ve müzikal yapısı üzerine, bakınız, Kh. Kh. Âlînihzâd, *Tanbur az Dirbâz tâ Kunûn* (Tehran, 1998), ve M. R. Darwîshî,

* Bu makalenin aslı Mustafa Dehqan tarafından Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Vol. 101 (2011), pp. 69-74- Department of Oriental Studies, University of Vienna tarafından yayımlanmıştır. / Eslê vê gotarê ji aliyê Mustafa Dehqanî ve di "Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Vol. 101 (2011), pp. 69-74- Department of Oriental Studies, University of Vienna" hatîye weşandin.

** Lêkolerê Serbixwe / Independent Researcher

*** mehrdad.anvariz4@gmail.com

rak oturan vokal grubu, Kelamxwens (dini şiirleri söyleyenler) ise, profesyonel şarkıcılardan ibarettir.

Ehl-i Hak'ın müzik anlayışını ve farklı yönlerini ele almayı amaçlayan çalışmalar mevcuttur⁵. Ancak bunu belirtirken bile, bu dini müziğin metinsel arka planına ışık tutmak için önceki faktörlere değinmek zorunludur. Başka bir deyişle, mevcut makale, Ehl-i Hak mezhebinde musiki seviyesinin başka bir izahını verme iddiasında değildir. Artık Kürt müziğine dair tarihsel bilgimizi genişletmek için bilimsel metinlerin eleştirel baskılarının yayınlanmasına ihtiyaç var. Bu nedenle, bu yazıda Ehl-i Haklar ve onların dini müziklerinin çok kısaca anlatıldığı yeni bulunmuş bir Kürtçe folyo sunulmaktadır. Ehl-i Hak müziği hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen okuyucular, bu makalede belirtilen literatüre başvurabilirler.

I. GİRİŞ

Kürdistan'da tasavvuf ve irfan açısından önemli bir gelişme sonucunda kutsal ve dini müzik alanı, Kürt tarihinin en verimli gelişmelerinden birini yaşadı⁶. Tasavvuf doktrininin kökleri, on dördüncü yüzyılda Kürdistan'daki Kürtlerin bağlı oldukları batını ve teosofik düşünce okullarında yatmaktadır. Bu düşünce altyapısına dayanarak Ehl-i Hak inancı Batı İran'a yayıldı ve daha sonraki yüzyıllarda Goran bölgesinde zirveye ulaştı. Goran bölgesi, faaliyetleri Ehl-i Hak'ın dini kitabı Serencam'da doruğa ulaşan Ehl-i Hak'ın⁷ ilk takipçilerinin fikirlerinin filizlenmesi ve büyümesi için verimli bir zemin sundu. Ehl-i Hak akidelerini etkileyen uzun bir gelişim sürecine işaret eden Serencam⁸, tek bir kitaptan ibaret olmayıp, birçok ve çeşitli bölümleri kapsayan büyük bir edebi hazinedir. Fikirlerini sistemli bir şekilde açıklamak yerine, tasavvufun farklı yönlerini tefsir ve tevillerle ifade eder. Bu nedenle, mistik doktrin içinde gelişen makrokozmetik ve mikrokozmetik müziğin önemi ve erdemleri ile ilgili kavramlar, Serencam dünyasını oluşturan sembollerle o kadar iç içedir ki, onları ayrı ayrı ele almak genellikle zordur⁹.

Da'iratulma'arif-i Saz-ha-yi Irani (Tehran, 2001), i, p.308; ve Tunbûr'un diğer biçimlerinin tam açıklaması için bakınız, H. G. Farmer, *Studies in Oriental Musical Instruments* (London, 1931), pp.39-49

- 5 Bakınız, örneğin, J. Düring, *Musique et mystique dans les traditions de l'Iran* (Paris Téhéran, 1989).
- 6 Kürdistan'daki müziğin genel olarak iyi bir incelemesi için bakınız, N. Salihi, *Die Musik in Kurdistan* (Frankfurt, 1989).
- 7 Goran semtindeki Ehl-i Hak hakkında bakınız, van Bruinessen, "When Haji Bektach still bore the Name of Sultan Sehak: Notes on the Ahl-i Haqq of the Guran District", in: A. Popovic & G. Veinstein (eds.), *Bektachiyya: études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach* (Istanbul, 1995), pp. 117-138.
- 8 Serencam'ın bazı bölümlerinin güzel bir baskısı için, bakınız, Surî, *Surud-ha-yi Dini-yi Yârisân* (Tehran, 1966).
- 9 Serencam'ın Ehl-i Hak musikisindeki rolü ve muhtevası hakkında bakınız, özellikle, J. Düring, *Musique et mystique...op.cit.*, p.338 ff.; ve aynı zamanda, "The Sacred Music of the Ahl-i Haqq as a

Ancak bu sembol ve kavramların yorumlanmasıyla, tasavvufi niyetle yapılan duaların ve *Serencam* ilahilerinin söylenmesinin, ruhun yüceltici ihtişama vasıl olabileceği, semavi âlemlere yükseltilmesi olarak algılandığı ortaya çıkmaktadır. Bu esrik hali, Heften ve Heftwane¹⁰ gizemlerinin kendilerini aydınlanmış kişilere ifşa ettiği derin meditasyon olarak tanımlanabilir. Bu nedenle, peygamberlik ruhunu elde etmek ve ruhu sıradan algının bağlarından kurtarmak için özel bir yöntem arayışında, Ehl-i Hak, ilahinin en önemli yeri aldığı Kürt dini ilahilerinin mistik bileşimine dair bir teori geliştirdi. Ruh üzerindeki etkisinin müzikle aynı olduğunu iddia ederek, bu tür entelektüel egzersizi saf düşünce besteleme müziğine dayalı olarak karşılaştırdılar.

İran ve Irak Kürdistanı'nda Ehl-i Hak müzik geleneğinin kristalleşmesi hemen her zaman Ehl-i Hak topluluklarının dini yaşamlarında meydana gelen Cem meclisleriyle ilişkilendirilir¹¹. Ehl-i Hak'ın dinsel alanda geleneksel müziğini tamamen benimsemesi mantıklı görünse de, burada -yeni kültürel kalıpları destekleme eğilimleri ve bunun sonucunda Kürt çevresinde meydana gelen sosyo-kültürel değişimler göz önüne alındığında- kendi inançlarının olup olmadığını sormak yerinde olur. Dini ve halk müziğinin kendine özgü bir doğası vardı. Bu konuda bilgimiz çok kısıtlı olsa da, Kürdistan'daki uzun varlıkları sırasında Ehl-i Hak Kürtlerinin, yerli şarkılardan ödünç alınan Kürt unsurlarıyla kaynaşmış bir Kürt unsurunu temsil eden kendi dini ve halk müziğine sahip olduklarını varsayabiliriz¹². Söylenenlere göre, Ehl-i Hak'ın musikisini incelemek isteyen bir araştırmacı, başlangıçta belge eksikliğinden dolayı sekteye uğradığını belirtmek gerekir. Yayımlanmamış el yazmaları ve melodileri aramak, aslında zamanın karanlığında el yordamıyla gezinmeye benzer. Bu nedenle Ehl-i Hak'ın sözlü aktarım yoluyla beslendiği tahmin edilen musikisine ışık tutmaya çalışan âlim, çeşitli kaynaklara dayanmak durumundadır.

II. FOLYO

Bu katkı, İran Kürdistanı'nda Kirind'den Ehl-i Hak'ı meçhul kelimaxwen & (Keramkhan) olan şair ve Ehl-i Hak yorumcusu Şeyh Hatem'in (ö. 1833'ten sonra) mü-

Means of Mystical Transmission", in: G. M. Smith and C. W. Ernst (eds.), *Manifestations of Sainthood in Islam* (Istanbul, 1993), pp.27-41.

- 10 Heften ve Heftwane, Ehl-i Hak'ın dini Heptad'larıdır. Daha fazla bilgi için, bakınız, P. G. Kreyenbroek, "Mithra and Ahreman, Binyamin and Malak Tawus, Traces of an Ancient Myth in the Cosmogonies of Two Modern Sects", in: P. Gignoux (ed.), *From Mazdaeism to Sufism* (Paris, 1992), pp 57-79
- 11 Cem'in önemi ve müziklerindeki rolü hakkında daha fazla bilgi için, bakınız, M. Mokri, "La musique sacrée des Kurdes "Fidèles de Vérité" en Iran", in: *Encyclopédie des Musiques Sacrées* (Paris, 1968), pp.441-453.
- 12 Bu konu ve özellikle Ehl-i Hak'ın müziği üzerindeki dini etkileri J. Düring tarafından bir şekilde incelenmiştir, "Les dastgahs sacrées des Ahl-e Haqq du Kurdistan: approche comparative et procédés de transformation", in: *Regionale Maqam-Traditionen in Geschichte und Gegenwart* (Berlin, 1992), pp. 115-128.

zik üzerine bir bölüm ile ilgilidir. İran Kürdistanı>nda Kirmaşan>da Ahmed Ali Amiri'nin¹³ şahsi kütüphanesinde bulunan ve daha çok Hatem'in kelamı olarak bilinen Serencam hakkındaki yayımlanmamış şerhi yer almakta olup, eser adının bulunduğu bir başlık sayfası bulunmamaktadır. Hatem'in kelamının son yaprağı olan bu bölüm, Ehl-i Hak'ın musiki hakkındaki görüşlerinin aydınlığa kavuşturulması açısından oldukça önemlidir ve aynı zamanda on dokuzuncu yüzyılda Kürt yazarların musikiyi dinî bir konu olarak incelemelerine dair bilgimizi zenginleştirmektedir. İranlı Sufi komşularının izinden giden Şeyh Hatem, müziği dini öğrenme ve eğitimin temel bir doktrini olarak gördü. Hatem'in amacı müzikle başlı başına uğraşmak değildi; daha ziyade, daha geniş anlamıyla tasavvuf fikrinin ve o zamanlar moda olan Ehl-i Hak'ın doktrin bir örneği olarak müzik teorisine yöneldi. Ayrıca Hatem, dini bir otorite olarak yazdı; lakin Serencam'ı kaynak olarak kullanırken, yararlandığı materyali ihtiyaçlarına uyacak şekilde değiştirdi.

1. Metin

Metin, profesyonel olmayan bir kâtip tarafından güney Kürt lehçesinde¹⁴ Arap yazısıyla yazılmıştır ve Müslüman doğu el yazmaları için olağan olan besmele ile başlamaktadır. Okuyucuya yardımcı olmak için metinde eksik olan aksan işaretlerinin çoğunu ekledim. Folyonun boyutu 12 × 18 cm'dir, metin her iki tarafta 11 satır olacak şekilde yaprağın her iki tarafını kaplar; metnin boyutu 9 × 14.5 cm'dir. Sayfalandırma yoktur ve metnin tamamı siyah mürekkeple yazılmıştır. Kâtip, H. 1229 (1814) tarihini verir.

بسم الله الرحمن الرحيم¹⁵

سبحانک اللهم، یا مبدع الاصوات¹⁶ و النفوس باضوائها و انوارها

بذائن که خولام خداون دو عالم، حاتم، اوشی: یان چن قصه له کلام بنیامینن

که ارا خلق گوران و اوان که تمیره و دس گرن نوسم¹⁷. بذائن که تمیره بازان

و دو قسمن: یکی عوامن و یکی خواص. هر دگیان تمیره خاص بذائن ولیک

13 Amirî Bey'e göre, kuzeninın kişisel kitaplığında aynı yaprağın kusurlu bir varyantı var, ama ne yazık ki onu düşünemedim.

14 Metnin ilk (aghaz) ve son (anjam) cümleleri Arapçadır.

15 Alrahman anlamına geliyor.

16 Bu kelimeyi tekrarlar (ilk kez üstü çizilmiş gibi görünüyor) anlamına geliyor.

17 nswm olarak okunuyor.

عوام هر و دسلات جسمان بکتن. تمیره و زوال جسم بیدنگ¹⁸ نود و خواصن که جسمان بیزوال بود. دوا خواص تمیره باز یعنی اوانه که دنگ تمیره¹⁹ و مدد دل و نه دس دیاری بکن. یه نه هر یه دنگی امانی بویه دنگ دین حق سلطانه یه دنگ ملانک و هفتن و یارانیه. علم موسیقی و کلام الهی سلطان و هفتن و معرفت الهی واته اوانه، که گشت کمیت و نو اصواته، حاصل بیه. دوا یه عالم اصلی طریقه و دینمانه که خواص دانن و او موسیقی که عوامدانن له دین ایمه نیه. و اخر قسمیش بدانن²⁰ که موسیقی که بیکلام سلطان بو هر کاخدی چرمینه که ننو سیاس. کاتی و گرد کلام دینمان و دسلات روحانی نقش بکن ارزشی چو خزینه اسرار سلطان دری و اگریش و گرد قصی دون قصی سلطان نقش بکن ارزشی دون له اگر²¹ سزانن نیری. قد وقع الفراغ من کتابه هذه النصیحه الشریفه، سنه ۱۲۲۹.

2. Çeviri

Çeviri, Kürtçe kelimelere, dilbilgisine ve sözdizimine mümkün olduğunca yakın kalmak içindir. Bazı konuları açıklığa kavuşturmak için köşeli parantezleri de kullandım. Bunlar, metinde açıkça belirtilmeyen ancak burada örtük olarak bulunan kelimeleri veya cümleleri içerir. Dil ve duyu tarafından dikte edilen bazı değişiklikler ve bunlar çok az bana ait.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla başlarım! Ey seslerin ve ruhların parıltısı ve nuru ile yaratıcısı. Bil ki âlemlerin Rabbinin kulu Hatem diyor ki: Bunlar, Goran Camiası ve müzisyenleri için [onlara] yazdığım Binyamin Kitabından²² birkaç kelime. Temire müzisyenlerinin iki bölümü olduğunu bilin: sıradan insanlar ve seçilmiş insanlar. Her ikisi de temire çalabilir ama sıradan insanlar ancak bedeninin [ruhun değil] gücüyle çalabilir. Temire, bedeninin bozulmasıyla bozulmaz ve [bildiğimiz gibi] seçilmişlerin organı bozulmaz. Dolayısıyla seçilmiş müzisyenler, elin [yardımıyla]

18 Küçük bir değişiklikle okunabilecek *dn* hecelenmiş, *dang* anlamına geliyor.

19 *Twmr* anlamına geliyor.

20 Çizginin üstüne yazılır.

21 *Akar* yazıldığından anlamına geliyor.

22 Bu, Heften mensubu Binyamin'e nispet edilen dinî bir kitap veya kelâmdır. Binyamin hakkında daha fazla bilgi için, bakınız, Kreyenbroek, *op.cit.*, p.59ff.

değil, kalb yardımıyla temîre çalan kimselerdir. Bu sıradan bir ses değil, Sultan'ın²³ hak dininin sesidir, meleklerin, Heften'in ve [dini] dostlarımızın sesidir. Musiki ilmi, Padişah ve Heften'in dinî nutuklarından, bunların içindeki dinî bilgilerden, miktarı seslere dâhil olan din bilgisinden doğar. İşte bu, seçilmişlerin bildiği Yolumuzun ve dinin aslî ilmi ve bizim dinimize ait olmayan sıradan insanların bildiği musiki ilmidir. Ve son sözümü bilin: Padişahın [dini] nutkunun çıplak musikisi, yazısız bir kâğıt gibidir. Dinimizin ve manevi gücümüzün sözleriyle işlendiğinde, sultan sırlarının deposu olmaya layık olur.²⁴ Ama sultan dışında herhangi bir kelime ile basılmışsa, o zaman cehennemde yanmak hakkıdır.

Bu güzide nasihatın yazımı hicri 1229 yılında tamamlanmıştır.

23 Ehl-i Hakk'ın en önemli dini şahsiyeti olan Sultan Sehak'a atıfta bulunmaktadır.

24 Xezine'i "hazine" olarak tercüme ediyordum, ama burada açıkça daha fazla bir şey ifade ediyor. Hâtam'ın aklında, geçerli olmayabilecek insan teorileri değil, gerçeğe dair gerçekleştirilmiş bir vizyon vardır. Hâtam ve diğer şeyhler için kelime, Gerçek Sır aşamasına ulaştığında "dini sırlar" ile elde edilen vizyonun tamlığını belirtebilir.